

EKONOMIKOS KRIZĖS ĮTAKA KONSTITUCINEI SOCIALINIŲ TEISIŲ DOKTRINAI

Toma Birmontienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4546
Elektroninis paštas t.birmontiene@lrkt.lt

Pateikta 2012 m. gegužės 11 d., parengta spausdinti 2012 m. rugpjūčio 9 d.

Anotacija. Straipsnyje pabrėžiama socialinių teisių, kaip svarbių konstitucinių žmogaus teisių, reikšmė, jų prigimties ypatumai ne tik nacionalinės teisės, bet ir tarptautinės teisės požiūriu. Analizuojama konstitucinė socialinių teisių garantijų apsaugos doktrina, kuri susiformavo Konstituciniam Teismui sprendžiant socialinių garantijų – pensijų ir atlyginimų – mažinimo klausimus, kuriuos lėmė ekonomikos krizės. Straipsnyje išskiriami du socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis konstitucinės doktrinos raidos etapai: 2002–2006 m. ir nuo 2009 m. iki dabar. Keliamas klausimas, ar Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė socialinių teisių ribojimo doktrina gali būti vertinama kaip savarankiška, ar ji vis dėlto išlieka bendrosios žmogaus teisių ribojimo doktrinos atskiru teisių ribojimo atveju. Straipsnyje neapsiribota tik Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos analize – pateikiami ir kai kurių kitų konstitucinių teismų socialinių teisių doktrinos aiškinimo pavyzdžiai.

Reikšminiai žodžiai: Konstitucija, konstitucinė socialinių teisių doktrina, ekonomikos krizė, žmogaus teisių ribojimas, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija socialinių teisių klausimu.

Įvadas

XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje socialinių teisių reikšme nebeabejojama. Pagrįstai galima teigti, kad tai yra konstitucinių žmogaus teisių europinės doktrinos pripažinimo laikotarpis. Socialinės teisės laikomos ir programinėmis, politinių pažadų teisėmis, tačiau šiuo metu – ir dėl padidėjusios konstitucinės jurisprudencijos reikšmės – jos vis dažniau apginamos kaip asmens individualios teisės, joms yra suteikiama tiesiogiai įgyvendinamų teisių statusas ir teisminės gynybos priemonės. Konstitucinės kontrolės institucijos – konstituciniai teismai – nuolat aiškina konstitucijoje įtvirtintas asmens teises ir laisves, taigi galutinės teisės ribos brėžiamos konstitucinėje jurisprudencijoje. Jurisprudencinės konstitucijos pripažinimas praplečia ne tik konstitucinių teisių sampratą, bet ir galimybes žmogaus teises pripažinti konstitucinėmis.

Konstitucinės teisės raidą lemia bendrosios teisės raidos tendencijos, kurias *inter alia* veikia tarptautiniai instrumentai – žmogaus teisių aspektu ypač paveiki yra Europos žmogaus teisių konvencijos teisė. Pasaulio visuotinumas, Europos politinių procesų raida, tarptautinės ir viršvalstybinės teisės įtaka lemia konstitucinės teisės institutų turinį, tam tikrose srityse paliekama vis mažiau erdvės teisės savitumui.

Politinių procesų įtaką konstitucinei teisei galėtume prilyginti sudėtingam ir įvairialypiam procesui. Yra sričių, kuriose konstitucinė teisė turi formuoti ir plėtoti tam tikrus visuotinai pripažintus demokratinės valstybės reikalavimus, kaip antai: valdžių padalijimas, demokratiniai valdžios institucijų formavimo principai, teismų nepriklausomumas, laisvų demokratinų rinkimų imperatyvai, konstitucinis pagrindinių teisių pripažinimas ir t. t. Tačiau kai kurie pasauliniai politiniai procesai, jeigu tokiems priskirtume ir pasaulines ekonomikos krizes, veikia priešingai – skatina Europos Sąjungos (ES) valstybes ir jos institucijas imtis ypatingų priemonių, priimti politinius sprendimus, lemiančius valstybės biudžeto sudarymą, tam tikrų sričių išlaidų mažinimą¹. Tokiomis priemonėmis *netiesiogiai* siekiama *inter alia* mažinti valstybių išlaidas, susijusias su socialinių teisių plėtra, o tam tikrais atvejais – ir siauriau įgyvendinti kai kurias socialinių teisių garantijas.

Valstybės valdžios institucijų funkcijos ekonomikos srityje, įgyvendinamos primant teisės aktus, anksčiau ar vėliau tampa konstitucinių teismų vertinimo objektu. Tokiu atveju konstituciniams teismams tenka didelė atsakomybė – įvertinti valstybės valdžios institucijų priimtus sprendimus dėl to, ar teisės priemonių, skirtų socialinių teisių garantijoms riboti, nustatymą išties lėmė objektyvūs veiksniai ir ar tokie šių institucijų sprendimai ekonomikos krizės sąlygomis yra konstituciją atitinkanti proporcinga ir adekvati priemonė. Sėkmingą konstitucinių teismų įsitraukimą į demokratinės valstybės

1 Paminėtina, kad 2012 m. kovo 2 d. visų ES valstybių narių, išskyrus Jungtinę Karalystę ir Čekiją, valstybių ir vyriausybės vadovai pasirašė Sutartį dėl stabilumo, koordinavimo ir valdysenos ekonominėje ir pinigų sąjungoje (angl. *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union*, TSCG). Šia sutartimi siekiama apsaugoti visos euro zonos stabilumą, padaryti taip, kad nacionaliniai biudžetai būtų subalansuoti arba pertekliniai (neperžengiama žemutinė struktūrinio deficito riba – 0,5 proc. BVP).

institucijų sistemos veiklą lemia ne tik tai, kad jų įgaliojimai įtvirtinti konstitucijoje, bet ir tai, kaip šios institucijos veikia realioje socialinėje, politinėje ir teisinėje aplinkoje².

Analizuodami Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojamą socialinių teisių doktrinos raidą galėtume išskirti tam tikrus šios raidos laikotarpius. Konstitucinio Teismo veiklos pradžioje buvo įtvirtinamas ir aiškinamas šių teisių turinys, jų ypatumai, valstybės pareigų mastas garantuojant šias teises, laipsniškai įtvirtinama visų žmogaus teisių ir laisvių nedalomumo ir tarpusavio susietumo koncepcija. Konstitucinis Teismas ne kartą sprendė ir dėl teisės aktų, kuriais buvo siaurinamos tam tikrų konstitucinių socialinių teisių garantijos³, nenulemtos ekonomikos krizės pasekmės, atitikties Konstitucijai.

Tačiau nuo 2002 m. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojama socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrina. Galėtume skirti du teisės aktų konstitucingumo tyrimų etapus: 1) 2002–2006 m., kai Konstitucinis Teismas sprendė dėl teisės aktų, kuriais buvo siaurinamos socialinės garantijos ir tai lėmė vadinosios Rusijos ekonomikos krizės padariniai Lietuvos valstybės ekonomikos raidai; 2) nuo 2009 m. iki dabar, kai Konstitucinis Teismas formuoja konstitucinę socialinių teisių ribojimo doktriną, kurią lemia pasaulinės ekonomikos krizės padariniai Lietuvos valstybės ekonomikai.

1. Socialinės teisės – svarbi konstitucinių žmogaus teisių sritis

Konstitucinės socialinės teisės yra aiškinamos ir kaip programinio pobūdžio, ir kaip asmens individualios teisės. Kadangi socialinės teisės gali būti įvairiai interpretuojamos – ir kaip tam tikri valstybės įsipareigojimai visuomenei, ir kaip asmens subjektinė teisė – ne visi autoriai jas vertina kaip teises, kurias asmuo gali tiesiogiai ginti kreipdamasis į teismą⁴.

Tokios teisės, kaip teisė į socialinę apsaugą, sveikatos priežiūrą, sveiką aplinką, konstitucinėje jurisprudencijoje gali būti interpretuojamos ir kaip socialinės (programinio pobūdžio), ir kaip asmens individualios teisės, jos yra glaudžiai tarpusavyje susijusios, viena kitą nulemiančios⁵.

2 Jarašiūnas, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga. Jarašiūnas, E., *et al.* *Žmogaus teisių apsaugos institucijos: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009, p. 200.

3 *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 106-4434, kuriame jis sprendė 2005 m. įgyvendintos invalidumo pensijų reformos klausimus, *inter alia* tam tikrų neįgalių asmenų socialinių garantijų ribojimo klausimą.

4 Kaip antai: Sajo, A. Social rights: A Wide Agenda. *European Constitutional Law Review*. 2005, 1: 38–43; Sajo, A. Vozmozhnosti konstitucionno kontrolja v sfere socialnykh prav. *Sravnitelnoe konstitucionnoe obozrenije*. 2007, 4(61): 39–51.

5 Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje socialinės teisės yra interpretuojamos abiem aspektais, pvz., taip yra interpretuojama Konstitucijos 53 straipsnyje įtvirtinta teisė į sveikatos priežiūrą. Konstitucinis Teismas, interpretuodamas Konstituciją ir pabrėždamas teisės į sveikatos priežiūrą svarbą, valstybės rūpinimąsi žmonių sveikata yra nurodęs kaip valstybės funkciją, vis dėlto šios teisės jis neiškiria tik kaip programinio pobūdžio socialinės teisės (ir mini abu šios teisės aspektus). Antai Konstitucinis Teismas, 2005 m. vasario 7 d. nutari-

Gali būti išskiriamos ir minimaliosios (būtiniosios) konstitucinės socialinės teisės, kurios turi būti garantuojamos asmeniui, būtent: teisė į egzistencinį minimumą, apsigyvenimą (angl. *basic accommodation*), išsilavinimą (mokymąsi mokykloje), profesinį mokymąsi, būtinąją sveikatos priežiūrą⁶.

Konstitucinis Teismas Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teises ir laisves laiko sudarančiomis bendrą ir darnią sistemą. Pagal Konstitucijoje įtvirtintą žmogaus teisių ir laisvių sampratą vienu asmenų teisės ir laisvės „sugyvena“ su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis⁷. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, jog negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą⁸, tačiau tai nepaneigia poreikio tam tikromis sąlygomis, esant tam tikram konstituciškai pagrįstam tikslui, riboti kai kurias žmogaus teises siekiant apsaugoti kurią nors žmogaus teisę, bet toks ribojimas turi būti būtinas demokratinėje visuomenėje, o jo priemonės – proporcingos siekiamam konstituciškai pagrįstam tikslui. Konstitucinio Teismo galimo žmogaus teisių ribojimo doktrina remiasi konstituciniais imperatyvais, kurie grindžiami žmogaus teisių apsaugos doktrinoje, *inter alia* Europos žmogaus teisių konvencijos jurisprudencijoje, visuotinai pripažintais kriterijais.

me (Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 19-624) aiškindamas Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą valstybės pareigą rūpintis žmonių sveikata, pažymėjo, jog negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų (įskaitant nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas), negautų atitinkamos socialinės paramos. Vis dėlto teisė į sveikatos priežiūrą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje dažniausiai interpretuojama kaip socialinė, programinio pobūdžio teisė, kuri įpareigoja valstybę rūpintis visos visuomenės sveikata (kaip antai Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d., 2005 m. rugsėjo 29 d., 2005 m. lapkričio 3 d. (ir kt. nutarimai), o ne kaip individuali teisė gauti tam tikras Konstitucijos garantuojamas sveikatos priežiūros paslaugas. Tačiau kai kurias kitas socialines teises Konstitucinis Teismas dažnai interpretuoja kaip individualias Konstitucijoje garantuojamas teises, pavyzdžiui, Konstitucijos 48 straipsnyje įtvirtintą teisę gauti teisingą apmokėjimą už darbą jis vertina kaip individualią socialinę teisę, kuriai turėtų būti garantuojama teisminė gynyba. Konstitucinio Teismo 2007 m. kovo 20 d. nutarime (Konstitucinio Teismo 2007 m. kovo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 34-1244) minėta teisė interpretuojama kaip pagal Konstituciją atsirandanti asmens, kuris atliko pavestą darbą, teisė reikalauti sumokėti jam visą pagal teisės aktus priklausančią darbo užmokestį (atlyginimą), taip pat sumokėti jį nustatytu laiku. Kartu Konstitucinis Teismas šioje byloje pabrėžė, jog pareiškėjų prašymai ištirti atitinkamų Vyriausybės nutarimų nuostatų atitiktį Konstitucijai iš esmės reiškia, kad Konstitucinio Teismo yra prašoma spręsti valstybės tarnautojų ir kai kurių kitų darbuotojų atlyginimų padidinimo klausimą, tačiau Konstitucinis Teismas nesprensdžia, kokio dydžio darbo užmokestis turi būti nustatytas kuriems nors darbuotojams, *inter alia* valstybės tarnautojams; darbuotojų atlyginimai nustatomi atsižvelgiant į įvairius ekonominius, socialinius, kitus veiksnius, kurių vertinimas nėra konstitucinės kontrolės dalykas.

Plačiau apie konstitucinių teisių sampratą ir jos kaitą konstitucinėje doktrinoje žr.: Birmontienė, T. Šiuolaikinės žmogaus teisių konstitucinės doktrinos tendencijos. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2007, 1(5): 202–240.

6 Žr.: Alexy, R. *A Theory of Constitutional Rights*. Translated by J. Privers. Oxford University Press, 2002, p. 344.

7 *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 104-4675.

8 *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1588; Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 113-5057; Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 68-3094; Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. Šiame nutarime nustatyta, kad jis „Valstybės žiniuose“ turi būti oficialiai paskelbtas 2012 m. rugsėjo 21 d.; Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 46-2219.

Konstitucinis Teismas savo aktuose ne kartą yra pažymėjęs, kad iš konstitucinio teisinės valstybės principo kyla imperatyvas – asmuo turi teisę savo pažeistą teisę ginti nepriklausomame ir nešališkame teisme ir ši teisė negali būti dirbtinai varžoma ar net paneigiama. Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad asmens teisė kreiptis dėl pažeistų teisių gynimo į teismą yra absoliuti⁹. Pagal Konstitucinio Teismo formuojamą doktriną asmens teisė kreiptis į teismą negali būti apribota ar paneigta, asmens teisės turi būti ginamos ne formaliai, o realiai ir veiksmingai tiek nuo privačių asmenų, tiek nuo valdžios institucijų ar pareigūnų neteisėtų veiksmų¹⁰. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs ir tai, kad asmens teisių ir laisvių teisminio gynimo garantija – tai procesinio pobūdžio garantija, esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementas, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga, neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas¹¹.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pilietinės ir socialinės teisės interpretuojamos kaip nedalomos, vienodai svarbios ir Konstitucijos ginamos. Socialinės teisės skiriasi nuo kitų teisių tuo, kad jų įgyvendinimas ypač priklauso nuo valstybės ekonominių galimybių, nors ir kitoms teisėms įgyvendinti reikalingi valstybės finansiniai ištekliai. Jos gali būti įgyvendinamos tam tikru lygiu, jų, kaip ir kitų teisių, ribojimas grindžiamas proporcingumo, teisių pusiausvyros principais ir visuomenės galimybėmis garantuoti jas asmeniui.

Pagal Konstitucinio Teismo formuojamą doktriną Konstitucija nesaugo ir negina tokių asmens teisių, kurios savo turiniu yra privilegijos. Leistinumą riboti privilegijas klausimas apskritai negali būti keliamas¹².

Socialinių teisių plėtrai įtakos turi tai, kad daugelyje naujų konstitucijų jos įrašytos *expressis verbis*. Konstitucija yra asmens teisių ir laisvių saugotoja; ji nustato konstitucinį asmens statusą, joje įtvirtintas asmens teisių ir laisvių gynimo mechanizmas¹³. Socialinės teisės konstitucijose įvairiai įtvirtinamos tiek pagal apimtį, tiek jų plėtros ir galimybės jas riboti požiūriu¹⁴. Socialinių teisių paskirtis – užtikrinti visavertį asmens

9 *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas, Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 146-5311; Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7; Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas; Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254; Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 51-1894; Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7405.

10 *Inter alia* Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 91-2289; Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105; Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001, Nr. 86; Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2011 m. birželio 9 d. nutarimai.

11 *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. sausio 16 d., 2011 m. birželio 9 d. nutarimai.

12 Taminskas, A. Galimybės riboti įgytąsias socialines teises interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2011, 2(22): 163.

13 Jarašiūnas, E. Keletas Lietuvos Respublikos Konstitucijos vaidmens vertinimo aspektų. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2011, 4(24): 290.

14 Pavyzdžiui, Ukrainos Konstitucijos (1996 m.) 22 straipsnyje nustatyta, kad Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės nėra baigtinės; konstitucinės teisės ir laisvės turi būti garantuojamos ir negali būti panaikinamos; priimant naujus įstatymus arba keičiant galiojančių įstatymų nuostatas negalima siaurinti esamų teisių turinio ir apimties.

gyvenimą, jas pripažinus svarbiomis žmogaus teisėmis yra išplečiama valstybės veiklos sritis¹⁵. Socialinės teisės konstitucinėmis buvo pripažintos daug lėčiau negu politinės, pilietinės teisės ne tik dėl to, kad jos siejasi su valstybės įsipareigojimais užtikrinti jų įgyvendinimą, bet ir dėl to, kad dar iškyla konstitucijos tiesioginio taikymo klausimas, – galimybė tokias teises tiesiogiai ginti teisme buvo pripažinta daug lėčiau¹⁶.

Kai kurie autoriai bando klasifikuoti Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijas pagal jose įtvirtintus socialinių ir ekonominių teisių katalogus ir skirsto jas į tam tikras grupes¹⁷.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytas gana platus šių teisių katalogas. Konstitucinis socialinių teisių įtvirtinimas plačiu spektru duoda pagrindą kalbėti apie dėl to valstybei kylančias pareigas socialinės politikos srityje¹⁸. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota¹⁹; valstybės socialinė orientacija atsispindi įvairiose Konstitucijos nuostatose, *inter alia* įtvirtinančiose žmogaus ekonomines, socialines ir kultūrines teises, taip pat pilietines ir politines teises, visuomenės ir valstybės santykius, socialinės paramos ir socialinės apsaugos pagrindus ir kt. Konstitucinis Teismas pažymėjo ir tai, kad socialiai orientuota valstybė turi konstitucinę priedermę ir privalo prisiimti tam tikrų įsipareigojimų vykdymo našta.

Konstitucijoje socialinės teisės yra išskirtos į atskirą IV skirsnį, pavadintą „Tautos ūkis ir darbas“, tačiau kai kurios iš jų yra įtvirtintos ir kituose skirsniuose (II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir kt.). Negalima teigti, kad Konstitucijoje ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės yra atskirtos nuo pilietinių ir politinių teisių ar kad apskritai žmogaus teisės joje yra griežtai skirstomos į tam tikras grupes. Dėl savo dvilypės prigimties socialinės teisės Konstitucijose įtvirtintos ir kaip tam tikri valstybės įsipareigojimai visuomenei, ir kaip individualios, asmeniui Konstitucijos garantuojamos teisės. Įvertinus socialines teises pagal tai, kaip jos *expressis verbis* įtvir-

- 15 Spruogis, E. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2004, 59(51): 10.
- 16 Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 17.
- 17 W. Sadurskis jas skirsto į keturias grupes. Pirmajai grupei priskirtinos Baltarusijos, Čekijos, Kroatijos, Lenkijos, Moldovos, Rumunijos, Rusijos, Slovakijos ir Ukrainos konstitucijos, kuriose plačiausiai reglamentuotos socialinės teisės (socialinė sauga, išsilavinimas, sveikatos priežiūra, darbo apsaugos teisės ir kt.); antrajai grupei priskirtinos Bulgarijos, Juodkalnijos, Makedonijos, Serbijos, Slovėnijos, Vengrijos (galiojusi iki 2012 m.) konstitucijos, kuriose socialinių teisių katalogas yra ribotas (teisė į išsilavinimą, sveikatos priežiūrą, darbo apsaugos garantijos ir kt.); trečiajai grupei priskirtinos Estijos, Latvijos, Lietuvos konstitucijos, kuriose yra įtvirtinta teisė į socialinę saugą, išsilavinimą, sveikatos priežiūrą, bet kitų socialinių teisių katalogas labai ribotas (autorės nuomone, Lietuvos Konstitucija yra tarpinė tarp pirmosios ir trečiosios grupės); ketvirtajai grupei priskirtinos Bosnijos ir Hercegovinos ir Gruzijos konstitucijos, kuriose tėra keletas socialinių ir ekonominių teisių (Sadurski, W. *Rights before Courts. A study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Springer, 2008, p. 177).
- 18 Lapinskas, K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2007, p. 62.
- 19 Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 38-1236; atitaisyimas – 2004, Nr. 57; Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.

tintos Konstitucijos tekste, ir išnagrinėjus jo turinį galima išskirti tam tikrus ypatumus, kuriuos lemia Konstitucijos nuostatose formuluojama skirtinga valstybės pozicija²⁰.

Tai, kad konstitucinės socialinės teisės, jų įgyvendinimo procedūros turi būti interpretuojamos pagal ordinarinę teisę, nėra jų išskirtinumas, kitų konstitucinių teisių tam tikri aspektai taip pat reglamentuojami ordinarinės teisės lygmeniu. Konstitucinėje jurisprudencijoje sprendžiant bylas, susijusias su asmens konstitucinėmis teisėmis, neretai susiduriama su neaktyviu įstatymų leidėju, teisės spragomis, kurios ypač apsunkena konstitucinių socialinių teisių įgyvendinimą. Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendime²¹ yra pažymėjęs, kad legislatyvinės omisijos, kurią draudžia Konstitucija, atveju teismai turi užpildyti spragas atitinkamu individualiu atveju ir tai turi būti daroma taikant pirmiausia Konstituciją, bendruosius teisės principus, tačiau toks teismo sprendimas nepanaikina įstatymų leidėjo prievolės užpildyti teisės spragą. Šis Konstitucinio Teismo sprendimas ypač reikšmingas sprendžiant bylas dėl asmens socialinių teisių, kurių įgyvendinti, atkurti (jeigu jos buvo pažeistos) būtų neįmanoma, jeigu įstatymų leidėjas vengtų atitinkamus santykius deramai sureguliuoti ordinarinės teisės priemonėmis²².

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje plačiausiai ir išsamiausiai yra išaiškinta asmens teisė į socialinę apsaugą. Šių teisių konstitucinės doktrinos raidai įtakos turi ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Europos žmogaus teisių konvencija) teisės plėtra – Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudencija.

Prie teisių, kurių konstitucinę apsaugą Konstitucinis Teismas pripažįsta, priskirtina ypač svarbi teisė į Konstitucijai neprieštaraujančiu įstatymu nustatytos paskirtos pensijos mokėjimą. Teisė gauti senatvės pensiją – svarbi socialinė teisė, kuri kartu su kitomis socialinėmis teisėmis yra įtvirtinta Konstitucijoje ir ne kartą interpretuota Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, taip pat kitų konstitucinių teismų aktuose. Konstitucinių teismų jurisprudencija socialinių teisių klausimais yra tapusi ir mokslinio tyrimo objektu²³.

20 J. Žilys išskiria Konstitucijos nuostatose įtvirtintą skirtingą valstybės poziciją tam tikrų socialinių teisių atžvilgiu. Pirmajai grupei jis priskiria teises, deklaruotas Konstitucijos 48 ir 49 straipsniuose, dėl kurių užtikrinimo valstybė tartum neprisima tiesioginių įsipareigojimų; antrajai grupei priskirtinos tos socialinės teisės, kurių atžvilgiu valstybė įpareigojama imtis atitinkamų priemonių – Konstitucijos 52 straipsnyje numatytų teisių, taip pat ir 53 straipsnyje nurodytos teisės, nors jų atžvilgiu valstybės įsipareigojimai kiek kitokie. Tačiau autorius taip pat pažymi, kad, „be oficialios konstitucinės doktrinos, nėra teisių galimybių visapusiškiau pažinti ir socialinių teisių bei laisvių konstitucinės visumos“. Žr.: Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 18.

21 Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 88-3475; atitaisymas – 2006, Nr. 137.

22 Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 11.

23 Konstitucinių teismų formuojama socialinių teisių jurisprudencija ne kartą buvo tapusi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų diskusijų objektu. Žr.: *Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2007; Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencijos „Socialinės teisės ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, vykusios 2011 m., medžiaga.

Konstitucinis Teismas *inter alia* 2003 m. liepos 4 d.²⁴, 2004 m. gruodžio 13 d.²⁵, 2009 m. rugsėjo 2 d.²⁶ nutarimuose pripažino konstitucinę asmens teisę į Konstitucijai neprieštaraujančiu įstatymu nustatytos paskirtos pensijos mokėjimą apsaugą. Tokią teisę Konstitucinis Teismas apibūdina ir kaip įgytąją teisę bei teisėtą lūkestį, kuris sietinas su asmens nuosavybės teisių apsauga. Tokios implicitiškai įtvirtintos teisės, kaip konstitucinę apsaugą turinčios teisės, įsitvirtinimui Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje įtakos turėjo Europos žmogaus teisių konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnyje numatytos nuosavybės teisės interpretavimas. Konvencija Lietuvos teisėje taikoma tiesiogiai. Ypač plačiai EŽTT jurisprudencija remtasi Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarime. Jame *inter alia* aiškinant ekonominių interesų, susijusių su teise į pensiją, atsiradusią dėl tam tikro darbo ar tarnybos, gynimą buvo daromos nuorodos į atitinkamą EŽTT praktiką²⁷. Į EŽTT jurisprudenciją, kurioje interpretuojama socialinių teisių apsauga, buvo atsižvelgta ir Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarime²⁸.

Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad asmens konstitucinė teisė gauti pensiją yra viena svarbiausių asmens socialinių teisių²⁹. Senatvės ir invalidumo pensijos yra Konstitucijos 52 straipsnyje *expressis verbis* nurodytos pensijų rūšys. Konstitucinis Teismas taip pat ne kartą yra pažymėjęs, kad pagal Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ir kitokios, ne tik Konstitucijos 52 straipsnyje *expressis verbis* nurodytosios, pensijos ir socialinė parama. Įstatymais nustačius pensijų rūšis, asmenis, turinčius teisę į pensiją, pensijų skyrimo ir mokėjimo pagrindus, sąlygas, pensijų dydžius, valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykių srityje laikytis konstitucinių teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo principų. Konstitucinio Teismo doktrinoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas aiškinamas kaip suponuojantis valstybės, taip pat valstybės valdžią įgyvendinančių ir kitų valstybės institucijų pareigą laikytis valstybės prisiimtų įsipareigojimų. Šis principas taip pat reiškia įgytųjų teisių apsaugą, t. y. asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius įstatymus ar kitus teisės aktus, neprieštaraujančius Konstitucijai, įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos.

Konstitucinis Teismas taip pat yra interpretavęs teisę laisvai pasirinkti darbą bei verslą, teisę gauti teisingą apmokėjimą už darbą, teisę į sveikatos priežiūrą, teisę šeimoms, auginančioms mažamečius vaikus, gauti socialinę paramą, asmens teisę įgyti aukštąjį išsilavinimą, aukštųjų mokyklų autonomijos ir kitus tam tikru požiūriu socialinėms teisėms priskirtinus klausimus.

24 Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas.

25 Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

26 Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 106-4434.

27 EŽTT byla *Gaygusuz prieš Austriją* (*Cour eur. D. H., arrêt Gaygusuz c. Autriche, du 16 septembre 1996, Recueil 1996-IV*), o aiškinant teisę į senatvės pensiją – byla *Wessels-Bergervoet prieš Nyderlandus* (*Cour. Eur. D. H., arrêt Wessels-Bergervoet c. Pays-Bas du 4 juin 2002*).

28 Žr. Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimo III konstatuojamosios dalies 8 punktą.

29 *Inter alia* Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 110-4511; Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 150-6106; 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas.

Taigi Konstitucinio Teismo doktrinoje socialinės teisės interpretuojamos ne tik kaip tam tikri valstybės įsipareigojimai visuomenei, kuriuos *inter alia* lemia valstybės socialinė paskirtis, bet ir kaip asmens individualios teisės, kurioms yra garantuojama teisminė gynyba. Tokiai šių teisių sampratai turėjo įtakos ir tarptautinė teisė, *inter alia* EŽTT jurisprudencija.

2. Socialinės teisės ir jų apsauga – svarbi tarptautinių sutarčių sritis

Nors kiekviena valstybė pati nustato konkrečias priemones, kuriomis įgyvendinamos socialinės žmogaus teisės, *inter alia* teisė į socialinę apsaugą, naudodamasi šia kompetencija valstybė turi laikytis tarptautinės teisės aktuose įtvirtintų įsipareigojimų ir priemonių nacionalinėms socialinės apsaugos sistemoms koordinuoti. Dėl savo pobūdžio ekonominės, socialinės ir kultūrinės žmogaus teisės negali būti visose valstybėse įgyvendintos vienodai ir tuo pačiu mastu, todėl daugiašalėse (universaliose ir regioninėse) tarptautinėse sutartyse nustatomi vadinamieji rezultato įsipareigojimai siekti įgyvendinti šias teises ir tai daryti laipsniškai, atsižvelgiant į kiekvienos valstybės ekonomikos ir finansų sistemas galimybes.

Socialines teises ir jų apsaugą reguliuoja svarbios tarptautinės sutartys. Jos daro nemažą įtaką nacionalinės teisės doktrinai, formuoja požiūrį į žmogaus teisių garantijas. Požiūris į socialines teises kaip į savarankišką, nuo pilietinių ir politinių teisių atskirtą teisinio reguliavimo objektą lieka praeityje, kadangi šiuolaikinėje Europos žmogaus teisių doktrinoje jos vertinamos kaip integralios žmogaus teisės³⁰. Nors istoriškai taip susiklostė, kad Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentuose šios teisės kodifikuotos atskirai, EŽTT doktrinoje jos vertinamos kaip susietos su pilietinėmis teisėmis. EŽTT, aiškindamas ir interpretuodamas Europos žmogaus teisių konvencijoje įtvirtintas teises, kai kurias socialines teises apgina ir įtvirtina kaip svarbias žmogaus teises. Europos Žmogaus Teisių Teismas ir anksčiau veikusi Europos žmogaus teisių komisija savo jurisprudencijoje ne kartą įvairiais aspektais yra interpretavę teisę į pensiją. Prie tokių pirmųjų bylų priskirtini Europos žmogaus teisių komisijos sprendimai bylose *Müller prieš Austriją* (Nr. 5849/72), *X prieš Nyderlandus* (Nr. 6852/74), *Airey prieš Airiją* (Nr. 6289/73). Pagal EŽTT jurisprudenciją socialinės teisės gali būti ginamos įvairiu mastu – pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6, 8, 14 straipsnius, šios konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnį, ypač tais atvejais, kai teisė į pensiją siejama su teise į nuosavybę. EŽTT nevertina valstybės pasirinktos socialinės sistemos, valstybėms paliekamos plačios galimybės (angl. *margin of appreciation*) nustatyti, kaip bus įgyvendinama socialinė politika. Teisė į pensiją, kaip ir kai kurios kitos reikalavimo teisės, yra pagrįstos viešąja teise. Tačiau teisė gauti pensiją ar kitą socialinę išmoką įvykdžius tam

30 Žymiam EŽTT 1979 m. spalio 9 d. sprendime byloje *Airey prieš Airiją* (Nr. 6289/73) pirmą kartą paskelbta, kad nėra aiškios ribos, kuri skirtų ekonominių ir socialinių teisių sritį nuo Europos žmogaus teisių konvencijos ginamų teisių srities; socialinių ir ekonominių teisių įgyvendinimas daug priklauso nuo tam tikros valstybės finansinės padėties; konvencija turi būti interpretuojama šiuolaikinėmis sąlygomis; nors konvencijoje iš esmės įtvirtintos pilietinės ir politinės teisės, daugelis jų tam tikru aspektu taip pat yra socialinio ir ekonominio pobūdžio.

tikras sąlygas, EŽTT pripažįstama turtine teise atliktų mokėjimų atžvilgiu, negali būti automatiškai prilyginta teisei gauti tam tikro dydžio pinigų sumą. Valstybė gali keisti mokėtinas socialines išmokas, nediskriminuodama jų gavėjų, jei tai paremta valstybės vykdoma racionalia socialine politika ir užtikrina bendro visuomenės intereso ir reikalavimo apsaugoti pagrindines asmens teises pusiausvyrą.

Nuostatą, kad teisė į išmokas iš įmokomis pagrįstos socialinės apsaugos sistemos traktuotina kaip teisė į nuosavybę pagal Europos žmogaus teisių konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnį, EŽTT yra įtvirtinęs savo jurisprudencijoje³¹. Aiškindamas Europos žmogaus teisių konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnį „Nuosavybės apsauga“, EŽTT pažymėjo, kad asmenims, mokėjusiems socialinio draudimo įmokas, yra garantuojama teisė į išmokas, tačiau tai nereiškia, kad asmuo turi teisę į konkretaus dydžio pensiją³²; kiekvienu atveju svarbu įvertinti, ar asmens teisės suvaržomos taip, kad paneigiama jo teisės į pensiją esmė³³.

Teisė gauti socialinę išmoką gali būti vertinama ir tinkamo proceso aspektu. 2006 m. byloje *Pronina prieš Ukrainą* (Nr. 63566/00) pareiškėjas ginčijo tai, kad teismas nepateikė argumentų, kodėl jis pareiškėjo ginčijamos teisės į pensiją nevertino atitikties Konstitucijai aspektu. Šioje byloje pareiškėjas ginčijo gaunamos pensijos dydį, nes jis, jo teigimu, neatitiko Ukrainos Konstitucijoje įtvirtinto minimalaus dydžio, kuris negali būti mažesnis nei minimalus gyvenimo lygis, kriterijaus. EŽTT pripažino, kad buvo pažeista Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalis, nes teismas šio pareiškėjo argumento netyrė ir šiuo aspektu nepateikė sprendimo argumentų. Pažymėtina, jog šioje byloje (ir ankstesnėse bylose) EŽTT *inter alia* pažymėjo, kad Europos žmogaus teisių konvencija negarantuoja teisės kreiptis į teismą, turintį kompetenciją pripažinti įstatymą (teisę) negaliojančiu ar pateikti oficialią įstatymo interpretaciją, arba kreiptis į nacionalinį ar tarptautinį teismą dėl preliminaraus sprendimo.

Socialinių teisių raidai įtakos turi ir Europos socialinė chartija, pagal kurią reikalaujama ne tik pripažinti tam tikrą šių teisių katalogą, bet ir tam tikru lygiu jas įgyvendinti³⁴.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, kuri priimta 2000 m. Nicoje ir integruota į Lisabonos sutartį, socialinės teisės įtvirtintos kartu su pilietinėmis ir politinėmis

31 *Inter alia* EŽTT sprendimuose bylose *Gaygusuz prieš Austriją* (Nr. 17371/90), *Willis prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 36042/97), *Koua prieš Prancūziją* (Nr. 40892/98).

32 *Inter alia* EŽTT 2004 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Kjartan Ásmundsson prieš Islandiją* (Nr. 60669/00), 2009 m. spalio 22 d. sprendimas byloje *Apostolakis prieš Graikiją* (Nr. 39574/07), 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Wieczorek prieš Lenkiją* (Nr. 18176/05), 2011 m. vasario 8 d. nutarimas dėl priimtimumo byloje *Poulain prieš Prancūziją* (Nr. 52273/08), 2011 m. spalio 25 d. sprendimas byloje *Valkov ir kt. prieš Bulgariją* (Nr. 2033/04, 19125/04, 19475/04, 19490/04, 19495/04, 19497/04, 24729/04, 171/05, 2041/05).

33 *Inter alia* EŽTT 2004 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Kjartan Ásmundsson prieš Islandiją* (Nr. 60669/00), 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Wieczorek prieš Lenkiją* (Nr. 18176/05), 2011 m. spalio 25 d. sprendimas byloje *Valkov ir kt. prieš Bulgariją* (Nr. 2033/04, 19125/04, 19475/04, 19490/04, 19495/04, 19497/04, 24729/04, 171/05, 2041/05).

34 Valstybės, ratifikavusios Europos socialinę chartiją, privalo reguliariai teikti jos įgyvendinimo ataskaitas Europos socialinių teisių komitetui (jį renka Europos Tarybos Ministrų Komitetas), kuris prižiūri valstybių nacionalinės teisės ir praktikos suderinamumą su Chartija, įvertina padėtį šalyse ir teikia išvadas dėl kiekvienos valstybės padėties atitikties Chartijos nuostatomis, *inter alia* dėl nustatytų pensijų dydžių, taip pat rekomendacijas, kaip geriau užtikrinti Chartijos įgyvendinimą, bei priima sprendimus pagal kolektyvinių skundų procedūrą.

teisėmis, jos neišskirtos į atskirą savarankišką teisių sritį. Teisė į socialinę apsaugą ir socialinę paramą, kaip ir daugelis kitų socialinių teisių, reglamentuota šios chartijos IV skyriaus „Solidarumas“ 34 straipsnyje³⁵.

Taigi socialinės teisės, būdamos tarptautinės teisės reguliavimo objektu, formuoja europinę šių teisių garantijų doktriną ir daro įtaką šių teisių sampratai nacionalinėje teisėje.

3. Konstitucinė socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrina

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra formuojama socialinių teisių koregavimo (ribojimo) ekonomikos krizės sąlygomis doktrina. Šios doktrinos formavimo laikotarpi galėtume suskirstyti į du etapus: 2002–2006 m., kai Konstitucinis Teismas sprendė dėl teisės aktų, kuriais buvo siauriamos socialinės garantijos, konstitucingumo, – tai lėmė vadinamosios Rusijos ekonomikos krizės padarinių poveikis Lietuvos valstybės ekonomikos raidai (šiuo laikotarpiu Konstitucinis Teismas priėmė keletą sprendimų, kuriais pradėta formuoti socialinių teisių garantijų mažinimo ekonomikos krizės laikotarpiu doktriną); nuo 2009 m. iki dabar, kai Konstitucinis Teismas formuoja konstitucinę socialinių teisių ribojimo doktriną, kurią lemia pasaulinės ekonomikos krizės padariniai Lietuvos valstybės ekonomikai.

3.1. Konstitucinės socialinių teisių doktrinos raida 2002–2006 m.

Konstitucinis Teismas formuoti ekonomikos krizės doktriną pradėjo sprenddamas įvairius pensijų mokėjimo, *inter alia* jos mažinimo, klausimus, iškilusius dėl *regioninės* krizės, vadinamos Rusijos krize (1999–2002 m.), padarinių³⁶, nelėmusių kai kurių sričių finansavimo mažinimą, *inter alia* kai kurių socialinių garantijų siaurinimą. Konstituci-

35 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2010/C 83/02)

34 straipsnis. **Socialinė apsauga ir socialinė parama**

1. Sąjunga pripažįsta ir gerbia teisę gauti socialinio draudimo pašalpas ir naudotis socialinėmis paslaugomis, suteikiančiomis apsaugą pagal Sąjungos teisės ir nacionalinių teisės aktų nustatytas taisykles ir praktiką motinystės atveju, susirgus, patyrus nelaimingą atsitikimą darbe, esant išlaikytiniu ar sulaukus senatvės, taip pat netekus darbo.

2. Kiekvienas Sąjungoje teisėtai gyvenantis ir teisėtai keičiantis gyvenamąją vietą asmuo turi teisę gauti socialines pašalpas ir naudotis socialinėmis lengvatomis pagal Sąjungos teisę ir nacionalinius teisės aktus ir praktiką.

3. Siekdama įveikti socialinę atskirtį ir skurdą, Sąjunga pripažįsta ir gerbia teisę į socialinę paramą ir paramą aprūpinant būstu, kad pagal Sąjungos teisės ir nacionalinių teisės aktų nustatytas taisykles bei praktiką būtų užtikrintos tinkamos gyvenimo sąlygos visiems neturintiems pakankamai lėšų.

36 Lietuvos apeliacinis teismas 2008 m. birželio 18 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 2A-3/2008, sprenddamas žalos, padarytos teisėjams neteisėtai sumažinus atlyginimus, priteisimo klausimus, paskyrė ekspertizę Lietuvos ekonominei padėčiai įvertinti. Ekspertai nustatė, kad sunki ekonominė padėtis valstybėje prasidėjo 1999 m. ir truko iki 2003 m. Lietuvos apeliacinis teismas *inter alia* konstatavo, kad valstybės ekonominė padėtis pagerėjo nuo 2003 m., tačiau nuo tada valstybei neatšaukus ekonominių priemonių (šiuo atveju – atlyginimų mažinimo) buvo pažeistas tokių priemonių laikinumo principas.

nis Teismas 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarime³⁷ pažymėjo, jog visuotinai žinoma, kad 1998 m. ir vėliau Lietuvoje buvo susiklosčiusi itin sunki ekonominė-finansinė padėtis, kurią daugiausia nulėmė Rusijoje kilusi ekonomikos ir finansų krizė, kiti išorės veiksniai, labai neigiamai paveikę įvairių valstybių, tarp jų Lietuvos, ekonominę-finansinę sistemą, *inter alia* tai, kad į 1999 m. valstybės biudžetą nebuvo surinkta labai didelė lėšų suma, reikalinga švietimui, sveikatos apsaugai, socialiniam aprūpinimui, kitoms visuomenės ir valstybės reikmėms finansuoti bei valstybės funkcijoms vykdyti. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog tai, kad 1999 m. pabaigoje susiklosčiusios itin sunkios ekonominės-finansinės padėties neigiamas poveikis dar kurį laiką atsiliepė valstybės biudžeto sudarymui ir vykdymui, vertintina kaip tokia faktinė situacija, kurios įstatymų leidėjas negalėjo nepaisyti. Konstitucinis Teismas 2007 m. lapkričio 13 d. sprendime³⁸ pažymėjo, kad ši Konstitucinio Teismo suformuluota nuostata taikytina ne tik 1999, bet ir 1998 metams, taip pat 2000–2001 metams; minėtos ekonomikos ir finansų krizės neigiamas poveikis valstybės biudžeto sudarymui ir vykdymui, įvairių valstybės finansinių įsipareigojimų vykdymui buvo jaučiamas gana ilgai.

Konstitucinis Teismas 2002 m. balandžio 23 d. nutarime³⁹ tirdamas vienos iš skiriamų valstybinių pensijų apskaičiavimo kriterijus pirmą kartą suformulavo doktrininį teiginį, kad, įstatymais nustatčius pensijų rūšis, asmenis, turinčius teisę į pensiją, pensijų skyrimo ir mokėjimo pagrindus, dydžius, sąlygas, valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykių srityje laikytis konstitucinių teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo principų. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pirmą kartą konstatavo, kad nustatyto teisinio reguliavimo pakeitimai, kuriais bloginamas pensinis aprūpinimas, galimi tik tada, kai valstybėje susidaro ypatinga situacija ir kai tai būtina kitų konstitucinių vertybių apsaugai; tokie pakeitimai gali būti daromi tik įstatymu ir nepažeidžiant Konstitucijos.

Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime⁴⁰ sprenddamas dėl įstatymo nuostatų, pagal kurias buvo leidžiama nutraukti dalies senatvės pensijos mokėjimą dirbantiems pensininkams, suformulavo esmines doktrines nuostatas dėl pensijų, kaip vienos iš socialinių garantijų, *inter alia* kad asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę. Pagal Konstitucijos 23 straipsnį ši teisė turi būti saugoma ir ginama kaip nuosavybės teisė. Šios nuostatos vėliau plėtotos kituose Konstitucinio Teismo aktuose⁴¹.

Konstitucinis Teismas, atsižvelgdamas į savo 2000 m. birželio 30 d. nutarime suformuluotą principą, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitą, 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime konstatavo, jog pagal Konstituciją ne-

37 Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 152-5605.

38 Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 118-4830.

39 Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 43-1636.

40 Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas.

41 Šiame kontekste pažymėtina, jog Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarime buvo plėtojama ši doktrininė nuostata.

galima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija, būtent dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą, nors jis ir atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, kad dirbtų tam tikrą darbą arba verstųsi tam tikru verslu; galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta senatvės pensija ar jos dalis. Ši Konstitucinio Teismo pozicija atsispindėjo ir atitinkamose kitose konstitucinės justicijos bylose.

Minėtame nutarime Konstitucinis Teismas praplėtė valstybėje galinčios susidaryti ypatingos situacijos sampratą, kad ji apimtų ir ekonomikos krizę (taip pat gaivalinę nelaimę). Taigi šiame nutarime pirmą kartą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ekonomikos krizė *expressis verbis* nurodyta kaip aplinkybė, kuriai esant išimtiniais atvejais pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant senatvės pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes; sumažintos senatvės pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t. y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija; pažymėtina, kad net ir tokiais išimtiniais atvejais senatvės pensijos negali būti mažinamos pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą pusiausvyrą tarp asmens ir visuomenės interesų; senatvės pensijų mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą.

Konstitucinis Teismas 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarime pažymėjo, kad kilus ekonomikos ir finansų krizei valstybės biudžetas (ir savivaldybių biudžetai) galėjo būti peržiūrimas, išlaidos (asignavimai) – mažinamos, tačiau valstybės ir savivaldybių institucijos turi vykdyti savo įsipareigojimus; susidarius tokiai faktinei situacijai galėjo būti pailginti terminai, iki kurių valstybė turi juos įvykdyti, tačiau valstybės ir savivaldybių institucijos negali savavališkai to nedaryti; jeigu valstybės ir savivaldybių institucijos galėtų nevykdyti įsipareigojimų, – tegul ir dėl to, kad visa valstybė buvo susidūrusi su itin dideliais ekonominiais, finansiniais sunkumais, – net ir įveikus tuos sunkumus reikėtų konstatuoti, kad minėtos institucijos gali ignoruoti iš prisiimtų įsipareigojimų kylančius įvairių asmenų teisėtus lūkesčius, pažeisti jų teises.

Konstituciniam Teismui teko spręsti ir dėl ekonomikos krizės padarinių teismų finansavimui. 2006 m. kovo 28 d. nutarime⁴² aiškindamas kai kurių Teismų įstatymo nuostatų atitiktį Konstitucijai jis konstatavo, kad esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai paprastai turėtų būti peržiūrimas ir mažinamas visų valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų biudžetinis finansavimas, taip pat įvairių iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų finansuojamų sričių finansavimas; tokioje situacijoje gali būti laikinai mažinamas ir teismų finansavimas, teisėjų atlyginimai, tačiau tokiu atlyginimo mažinimu neturi būti sudaroma prielaidų kitoms valstybės valdžios institucijoms, jų pareigūnams pažeisti teismų nepriklausomumą; teismų finansavimas, teisėjų atlyginimai negali būti sumažinti taip, kad teismai negalėtų vykdyti teisingumo arba teismų galimybė tai daryti būtų suvaržyta. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad minėtomis aplinkybėmis nustatant asmenims mažiau palankų atlyginimų teisinį reguliavimą, jei tai būtina

42 Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

siekiant užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes, įstatymų leidėjas turi išlaikyti pusiausvyrą tarp asmenų, kuriems nustatomas mažiau palankus teisinis reguliavimas, teisių ir teisėtų interesų ir visuomenės bei valstybės interesų, t. y. turi paisyti proporcingumo principo reikalavimų.

Konstitucinis Teismas susidūrė su Seimo (parlamento) neveikimu, kai dėl vadinamosios Rusijos krizės Lietuvoje susiklosčius sunkiai ekonominei padėčiai pakeistas (mažiau palankus) teisėjų atlyginimus reguliuojantis teisinis reguliavimas nebuvo keičiamas ir praėjus tai krizei. Spręsdamas klausimus, *inter alia* susijusius su teisėjų atlyginimų mažinimu, Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendime⁴³ suformulavo ir doktrininę nuostatą, kad ordinariniai teismai, nagrinėdami konkrečias bylas, turi įgaliojimus vertinti ekonominės padėties pokyčius ir, esant įstatymų leidėjo neveiklumui, spręsti dėl konkrečios asmens socialinės teisės gynimo⁴⁴.

3.2. Pasaulinės ekonomikos krizės laikotarpiu formuojama konstitucinė socialinių teisių koregavimo doktrina (doktrinos bruožai)

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotos doktrininės nuostatos dėl socialinių garantijų mažinimo, susijusio su vadinamąja Rusijos krize, buvo toliau plėtojamos, kai prasidėjus pasaulinei ekonomikos krizei 2009 m. buvo drastiškai sumažintos Lietuvos valstybės biudžeto išlaidos, *inter alia* skirtos socialinėms išmokoms, taip pat sumažintas valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų finansavimas iš valstybės biudžeto, taigi ir šio sektoriaus darbuotojų atlyginimai.

Konstitucinis Teismas 2009–2010 m. savo jurisprudencijoje suformulavo esmines socialinių teisių garantijų mažinimo nuostatas, kurioms įtakos turėjo pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės pasekmės (*inter alia* Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d., 2010 m. birželio 29 d. nutarimai, 2009 m. sausio 15 d., 2010 m. balandžio 20 d. sprendimai ir kt.). Šios nuostatos toliau plėtotos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarime, kuriame tirtos įstatymų nuostatos, pagal kurias buvo numatyta ekonomikos ir finansų krizės laikotarpiu sumažinti pensijas.

Dėl ekonomikos krizės iškilo ir parlamento narių atlyginimų bei parlamentinei veiklai skirtų išmokų mažinimo klausimas. Konstitucinis Teismas, 2009 m. sausio 15 d. sprendime⁴⁵ aiškindamas jau anksčiau jurisprudencijoje suformuluotas nuostatas, pasisakė dėl galimybės ekonomikos krizės sąlygomis mažinti Seimo (parlamento) narių (taip pat teisėjų) atlyginimus bei parlamentinei veiklai skirtas išmokas.

43 Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendime pažymėjo, kad legislatyvinės omisijos, kurią draudžia Konstitucija, atveju teismai turi užpildyti spragas atitinkamu individualiu atveju ir tai turi būti daroma taikant pirmiausia Konstituciją, bendruosius teisės principus, tačiau toks teismo sprendimas nepanaikina įstatymų leidėjo prievolės užpildyti teisės spragą. Šis Konstitucinio Teismo sprendimas turi reikšmės ordinariniams teismams sprendžiant bylas dėl asmens socialinių teisių gynimo, kai įstatymų leidėjas vengia atitinkamus santykius deramai sureguliuoti teisės priemonėmis.

44 Tokiems ordinarinių teismų sprendimams priskirtume ir minėtą Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. birželio 18 d. nutartį, priimtą civilinėje byloje Nr. 2A-3/2008.

45 Konstitucinio Teismo 2009 m. sausio 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 6-170.

Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendime apibendrinta ir toliau plėtojama socialinių garantijų, *inter alia* paskirtų ir mokamų pensijų bei atlyginimų, mažinimo ekonomikos ir finansų krizės sąlygomis doktrina. Konstitucinis Teismas 2010 m. balandžio 20 d. sprendime suformulavo tam tikrus bendruosius principus, kurių turi būti paisoma, kai valstybėje kilus ekonomikos krizei įstatymų leidėjas gali priimti sprendimus mažinti socialines garantijas:

- konstitucinė valstybės biudžeto samprata suponuoja tai, kad, valstybėje kilus ekonomikos krizei, iš valstybės ir savivaldybių biudžeto finansuojamų institucijų pareigūnų ir valstybės tarnautojų (kitų darbuotojų, kuriems atlyginimas mokamas iš minėtų biudžetų) atlyginimai, taip pat pensijos būtų mažinami ne ilgiau kaip vieniems biudžetiniams metams; tvirtinant kitų metų biudžetą įstatymų leidėjui kyla pareiga įvertinti ekonominę valstybės padėtį ir iš naujo spręsti dėl minėtų socialinių garantijų mažinimo;
- valstybėje kilus ekonomikos krizei, įstatymų leidėjas, priimdamas atitinkamus sprendimus, susijusius su socialinių garantijų ribojimu, turi paisyti konstitucinių teisinės valstybės, lygiateisiškumo, teisingumo, proporcingumo, teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo, teisinio saugumo, socialinio solidarumo ir kitų imperatyvų; mažinti socialines garantijas galima tik kai yra išnaudotos visos galimybės ir neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek jų būtina turėti, kad valstybė galėtų vykdyti šioje srityje prisiimtus įsipareigojimus;
- pensijų ir valstybės tarnautojų (ir pareigūnų) atlyginimų mažinimas turi būti grindžiamas aplinkybėmis, liudijančiomis esant itin sunkią valstybės ekonominę padėtį; tik oficialiai konstatavus, kad valstybėje susiklostė tokia itin sunki netrumpalaikė ekonominė, finansinė padėtis, dėl kurios valstybė nebegali vykdyti prisiimtų įsipareigojimų, įstatymų leidėjas gali laikinai mažinti pensijas, atlyginimus; mažinimas turi būti laikinas, nepažeidžiantis iki krizės laikotarpio buvusių pensijų ir atlyginimų dydžių proporcijų⁴⁶; lygiateisiškumo, proporcingumo ir teisingumo principai nebūtų pažeisti, jeigu įstatymų leidėjas nustatytų ribą, žemiau kurios net ir ekonomikos krizės sąlygomis pensijos nebūtų mažinamos; valstybinės pensijos⁴⁷ gali būti mažinamos didesniu mastu, tačiau laikantis proporcingumo principo;

46 Konstitucinis Teismas 2012 m. vasario 6 d. nutarime *inter alia* tyrė pensijų mažinimo proporcijas ir valstybinių pensijų mažinimo teisinį reguliavimą pripažino tam tikra apimtimi prieštaraujančiu Konstitucijai. Senatvės pensijų mažinimo proporcijos nebuvo pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai, tačiau toks teisinis reguliavimas, kad dirbančių (ar verslu užsiimančių) pensininkų pensijos buvo mažinamos didesniu mastu, pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai.

47 Konstitucinis Teismas yra ne kartą, *inter alia* 2012 m. vasario 6 d. nutarime, konstatavęs, kad Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neįvardytos valstybinės pensijos savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų: jos yra skiriamos asmenims už atliktą tarnybą ar nuopelnus Lietuvos valstybei, taip pat kaip kompensacija įstatyme nurodytiems nukentėjusiems asmenims, ir mokamos iš valstybės biudžeto; šių pensijų gavimas siejamas ne su nustatyto dydžio pensijų socialinio draudimo įmokomis, o su atitinkamu asmens statusu (tarnyba, nuopelnais ar kitomis aplinkybėmis, nuo kurių priklauso valstybinės pensijos skyrimas); valstybinių pensijų ypatumai leidžia įstatymų leidėjui, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes ir paisant Konstitucijos normų bei principų, nustatyti atitinkamas šių pensijų skyrimo sąlygas; įstatymų leidėjo diskrecija nustatant valstybinių pensijų skyrimą yra platesnė nei reglamentuojant kitas pen-

- valstybėje esant sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, iškilus būtinybei laikinai mažinti paskirtas ir mokamas pensijas, asmenims, kurie dirba ar užsiima verslu, paskirta ir mokama senatvės pensija neturi būti dėl to sumažinta didesniu mastu⁴⁸, nei tiems asmenims, kurie, gaudami tokią pensiją, nedirba darbo ar neįsiima verslu⁴⁹;
- dėl ekonomikos ir finansų krizės sumažintas senatvės pensijas būtina kompensuoti (šis reikalavimas siejamas ir su pensijos kaip atitinkamos išmokos santykiu su nuosavybės teise, ginama pagal Konstitucijos 23 straipsnį⁵⁰); įstatymų leidėjas, mažindamas pensijas, turi nustatyti asmenims susidariusių praradimų kompensavimo mechanizmą, pagal kurį valstybė įsipareigotų tokiems asmenims, nebelikus ypatingos situacijos, per protingą laikotarpį teisingai kompensuoti praradimus; valstybinės pensijos, jeigu yra sumažintos dideliu mastu, gali būti kompensuojamos, bet tik mažesniu mastu nei senatvės pensijos.

Konstitucinio Teismo formuojamoje socialinių teisių doktrinoje pensijų koregavimas ekonomikos krizės laikotarpiu negali būti traktuojamas kaip tokių socialinių garantijų reforma. Konstitucinio Teismo formuojama socialinių garantijų reformos doktrina iš esmės skiriasi. Įstatymų leidėjui ekonomikos krizės laikotarpiu nusprendus pertvarkyti pensijų sistemą, kad neliktų tam tikrų konstituciškai pagrįstų pensijų (Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai nenurodytų) arba pensijų teisinis reguliavimas būtų iš esmės pakeistas, turi būti nustatytas tam tikras pereinamasis laikotarpis, patirtų praradimų kompensavimo asmenims, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama, mechanizmas⁵¹.

Konstitucinis Teismas, 2012 m. vasario 6 d. nutarime tirdamas įstatymų nuostatas, skirtas pensijų, taip pat ir valstybinių, mažinimui ekonomikos krizės sąlygomis, turėjo galimybę vertinti ir tai, kaip įstatymų leidėjas laikosi Konstitucinio Teismo formuluojamų iš Konstitucijos ekonomikos krizės metu kylančių pensijų mažinimo reikalavimų, ir kai kurias tokių įstatymų nuostatas pripažino prieštaraujančiomis Konstitucijai⁵².

sijas, jų skyrimo sąlygos gali būti labai įvairios ir priklausyti *inter alia* nuo tarnybos ypatumų, ekonominių valstybės išgalių; įstatymu gali būti nustatytas maksimalus tokių pensijų dydis, taip pat gali būti įtvirtinti įvairūs tokios pensijos maksimalaus dydžio nustatymo būdai; kita vertus, valstybinių pensijų atveju taip pat galioja nuostata dėl valstybės įstatymu prisiimto įsipareigojimo asmeniui, atitinkančiam įstatymo nustatytas sąlygas, paskirti ir mokėti atitinkamą pensiją ir to asmens teisės reikalauti, kad valstybė vykdytų šį įstatymu prisiimtą įsipareigojimą.

- 48 Analogiška nuostata dėl valstybinių pensijų suformuluota Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarime.
- 49 Konstitucinis Teismas tai konstatavo plėtodamas jau anksčiau suformuluotą doktrininę nuostatą, jog įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija (taip pat ir valstybinė), būtų dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą, t. y. mokama tik tam tikra pensijos dalis (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d. (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5221) ir kiti nutarimai).
- 50 Konstitucinis Teismas, 2012 m. vasario 6 d. nutarime plėtodamas šią doktrininę nuostatą, pirmą kartą suformuluotą Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime, pažymėjo, kad konstitucinė teisės į pensiją, kaip tam tikro dydžio periodinę išmoką, samprata negali būti tapatinama su nuosavybės teisės samprata ordinarinėje, *inter alia* civilinėje, teisėje.
- 51 Konstitucinis Teismas reikalavimus, kylančius įstatymų leidėjui vykdam socialinių teisių reformą, aiškino *inter alia* 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarime, taip pat 2003 m. liepos 4 d., 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimuose.
- 52 Įstatymų leidėjas nesilaikė reikalavimo dirbančių pensininkų gaunamų pensijų nemažinti daugiau nei nedirbančių; konstitucinio proporcingumo principo nesilaikyta ir mažinant kai kurių asmenų gaunamas valstybines pensijas.

Konstitucinis Teismas 2012 m. vasario 27 d. nutarime aiškino ir kai kuriuos iš Konstitucijos kylančius socialinės paramos šeimoms, auginančioms mažamečius vaikus, reikalavimus, t. y. motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) pašalpų skyrimo ir mokėjimo ribojimo klausimus, tiesiogiai nenulemtus ekonomikos krizės aplinkybių.

3.3. Socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrina konstitucinės žmogaus teisių ribojimo doktrinos požiūriu

Aiškinantis Konstitucinio Teismo formuojamą socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktriną svarbus yra klausimas, ar ši doktrina gali būti vertinama kaip savarankiška asmens teisių ribojimo doktrina, ar vis dėlto ji tėra vienas iš bendrosios žmogaus teisių ribojimo doktrinos elementų (atskiras teisių ribojimo atvejis⁵³).

Konstitucinis Teismas yra suformulavęs bendruosius asmens teisių ribojimo kriterijus, pagrįstus EŽTT jurisprudencija, ir ne kartą yra pažymėjęs, kad pagal Konstituciją žmogaus teises ir laisves galima riboti, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; apribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; apribojimais negali būti paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; turi būti laikomasi konstitucinio proporcingumo principo⁵⁴. Šie Konstitucinio Teismo nustatyti principai yra artimi EŽTT suformuotai žmogaus teisių ribojimo doktrinai ir ES pagrindinių teisių chartijoje įtvirtintiems principams⁵⁵. Ypač plačiai bendrąją žmogaus teisių ribojimo doktriną Konstitucinis Teismas formulavo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime. Jis atkreipė dėmesį, jog prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio pripažinimo principas nepaneigia to, kad žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas. Konstitucinis Teismas nustatė reikalavimą, kad paaiškėjus, jog teises riboti yra būtina, ribojimas nebūtų didesnis nei reikalinga konstituciškai pagrįstiems tikslams pasiekti, antraip galėtų būti pažeistos asmens teisės ir laisvės. Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime pabrėžė, kad „pagrindinių teisių ir laisvių ribojimas sietinas su konkuruojančių vertybių racionaliū sautykiu, garantuojančiu, kad apribojimais nebus pažeista atitinkamos žmogaus teisės esmė“⁵⁶.

Konstitucinis Teismas bendrąją žmogaus teisių ribojimo doktriną formavo sprendimas konkrečios konstitucinės teisės teisėkūros subjekto įtvirtinto ribojimo konstitucin-

53 Konstitucinio Teismo formuojama žmogaus teisių doktrina ir atskiri teisių ribojimo atvejai plačiau analizuojami: Birmontienė, T. Šiuolaikinės žmogaus teisių konstitucinės doktrinos tendencijos. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2007, 1(5): 218–222.

54 Teisių ribojimo doktrina aiškina daugelyje Konstitucinio Teismo nutarimų, *inter alia* 2002 m. kovo 14 d. (Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 28-1003), 2004 m. gruodžio 29 d. ir kituose nutarimuose.

55 Svarbus yra ir ES pagrindinių teisių chartijos (2010/C 83/02) 52 straipsnyje nustatytas principas, kad bet koks šios chartijos pripažintų teisių ir laisvių įgyvendinimo apribojimas turi būti numatytas įstatymo ir neturi keisti šių teisių ir laisvių esmės; vadovaujantis proporcingumo principu, apribojimai galimi tik tuo atveju, jei jie būtini ir tikrai atitinka Sąjungos pripažintus bendruosius interesus arba reikalingi kitų teisėms ir laisvėms apsaugoti.

56 Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 49-1424.

gumo klausimą. Tai darydamas jis formulavo ir kurios nors konkrečios teisės, pavyzdžiui, informacijos laisvės, apribojimams taikomus reikalavimus.

Sprendžiant, ar Konstitucinio Teismo formuojama socialinių teisių garantijų ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrina gali būti laikoma savarankiška asmens teisių ribojimo doktrina, ar vis dėlto ji tėra atskiras bendrosios žmogaus teisių ribojimo doktrinos atvejis, reikėtų panagrinėti, kokiais argumentais šios doktrinos nuostatas Konstitucinis Teismas grindė 2002–2006 ir 2009–2012 m.

Visų pirma reikėtų vertinti Konstitucinio Teismo argumentus, išsakytus 2002 m. balandžio 23 d., 2002 m. lapkričio 25 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimuose.

Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarime pagrindinis akcentas pagrindžiant galimybę riboti socialines teises (bloginti pensinį aprūpinimą) valstybėje susidarius ypatingai situacijai yra būtinybė apsaugoti kitas konstitucines vertybes, ir toks ribojimas turi būti nustatomas tik įstatymu ir nepažeidžiant Konstitucijos.

Konstitucinis Teismas, 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime aiškindamas, kokiais atvejais, esant ekonomikos krizei, gali būti mažinamos senatvės pensijos, ypatingą dėmesį skyrė konstitucinio proporcingumo principo reikšmei ir pabrėžė, kad jos negali būti mažinamos pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą asmens ir visuomenės interesų pusiausvyrą. Taip pat pabrėžta, jog negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitos, taigi pabrėžtas žmogaus teisių, kaip konstitucinių vertybių, reikšmingumas, negalimumas ribojant vieną teisę paneigti kitos.

Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarime nurodyti kriterijai, kada, esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, galima laikinai nustatyti mažiau palankų teisėjų atlyginimų teisinį reguliavimą, – kai siekiama užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes; tokiais atvejais įstatymų leidėjas turi išlaikyti pusiausvyrą tarp asmenų, kuriems nustatomas mažiau palankus teisinis reguliavimas, teisių ir teisėtų interesų, visuomenės ir valstybės interesų, t. y. paisyti proporcingumo principo reikalavimų. Taigi išskiriami konstitucinių vertybių apsaugos, proporcingumo principo laikymosi imperatyvai.

Vertinant Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, kurioje sprendžiama dėl teisės aktų, kuriais dėl vadinamosios Rusijos ekonomikos krizės padarinių poveikio Lietuvos valstybės ekonomikos raidai buvo siauriamos socialinės garantijos konstitucingumo, būtų galima daryti išvadą, kad nors Konstitucinis Teismas tiesiogiai nepabrėžė bendrųjų žmogaus teisių ribojimo principų, vis dėlto tokie jo išsakyti argumentai, kaip kitų svarbių konstitucinių vertybių apsauga ekonomikos krizės sąlygomis mažinant socialines garantijas, būtinumas laikytis proporcingumo principo, negalimumas ribojant vieną teisę paneigti kitos, reikalavimas socialinių garantijų mažinimą reglamentuoti tik įstatymu, neleidžia teigti, kad jau šiuo laikotarpiu jis suformulavo savarankišką socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktriną, kuri turėtų tokius skiriamuosius bruožus, kad galėtume ją išskirti iš bendrosios žmogaus teisių ribojimo doktrinos.

Vertinant, ar socialinių teisių ribojimo doktrina, Konstitucinio Teismo išplėtotą pasaulinės ekonomikos krizės sąlygomis, *inter alia* jo 2010 m. balandžio 20 d. sprendime, 2012 m. vasario 6 d. nutarime, gali būti vertinama kaip savarankiška asmens teisių ribo-

jimo doktrina, ar vis dėlto ji tėra vienas iš bendrosios žmogaus teisių ribojimo doktrinos elementų (atskiras teisių ribojimo atvejais), svarbu atskleisti šios doktrinos ypatumus.

Konstitucinis Teismas tik atskirais atvejais, kaip antai 2010 m. balandžio 20 d. sprendime aiškindamas galimybę per ekonomikos krizę riboti teisę gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir siekdamas atskleisti proporcingumo principo taikymo minėtos teisės ribojimo atveju ypatumus (kaip ir 2009 m. gruodžio 11 d. nutarime⁵⁷), nurodo ankstesniuose savo aktuose formuotos bendrosios žmogaus teisių ribojimo doktrinos nuostatas.

Vis dėlto Konstitucinio Teismo aktuose nustatomi ir savarankiški tik socialinių teisių (pensijų ir atlyginimų) garantijų mažinimo ekonomikos krizės sąlygomis ribojimo pagrindai, kurie, nors ir grindžiami bendraisiais žmogaus teisių doktrinos principais, praplečiami papildomais kriterijais, kaip antai: reikalavimas socialinių garantijų (pensijų ir atlyginimų) mažinimą pagrįsti aplinkybėmis, liudijančiomis esant itin sunkią valstybės ekonominę padėtį, ir oficialiai konstatuoti, kad valstybėje susiklostė itin sunki netrumpalaikė ekonominė, finansinė padėtis; atlyginimas, taip pat pensijos turi būti mažinami ne ilgiau kaip vieniems biudžetiniams metams, o tvirtinant kitų metų biudžetą įstatymų leidėjui kyla pareiga įvertinti ekonominę valstybės padėtį ir iš naujo spręsti dėl minėtų socialinių garantijų mažinimo; mažinimas turi būti laikinas, nepažeidžiantis iki krizės buvusių pensijų ir atlyginimų dydžių proporcijų; asmenims, kurie dirba ar užsiima verslu, paskirta ir mokama senatvės pensija neturi būti dėl to sumažinta didesniu mastu (šis svarbus kriterijus buvo nustatytas ir ankstesnėje doktrinoje); dėl ekonomikos ir finansų krizės sumažintas senatvės pensijas būtina kompensuoti.

Taigi galima teigti, kad Konstitucinio Teismo socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrinoje nustatyti kriterijai yra netgi griežtesni už visuotinai žmogaus teisių teisėje pripažįstamus žmogaus teisių ribojimo kriterijus.

Atsižvelgiant į minėtus argumentus, Konstitucinio Teismo 2009–2012 m. formuojamą socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktriną, kuri yra ankstesnės doktrinos tęsinys, galima vertinti kaip savarankišką žmogaus teisių ribojimo doktriną, kurios pagrindu, be abejo, išlieka bendrieji žmogaus teisių teisėje pripažinti žmogaus teisių ribojimo principai.

4. Socialinių teisių ribojimo doktrina kai kurių kitų konstitucinių teismų jurisprudencijoje

Nemažai Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucinių teismų susiduria su socialinių garantijų mažinimo problema. Kartais jiems reikia priimti sprendimus dėl tam tikrų reformų⁵⁸ arba ekonomikos krizės padarinių. Ekonominiai pokyčiai kai kuriuos konstitucinius teismus verčia peržiūrėti tam tikras anksčiau neabejotinomis laikytas

57 Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 148-6632.

58 Žr. Uite, R. Velikije obeschanija pered licom bolshikh nadezhd: socialno-ekonomicheskiye prava v praktike vengerskogo konstitucionnogo pravosudija. *Sravnitelnoe konstitucionnoe obozrenije*. 2008, 1(62): 77–99. Šiame straipsnyje išsamiai analizuojami Vengrijos Konstitucinio Teismo sprendimai, kuriuose aiškintos iki 2012 m. galiojusios Vengrijos Konstitucijos nuostatos. Tuos sprendimus autorė vertina kaip nepamatuotai aktyvistinius, paveikusius Vengrijos socialinių teisių raidą.

doktrines nuostatas, kartais socialinių teisių klausimai tampa konstitucinės ir ES teisės sandūros problema ir pan.

Norėtusi atkreipti dėmesį į Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutarimą⁵⁹, kuriame tirta tam tikrų įstatymo „Dėl valstybės pensijų ir valstybės pašalpų išmokų nuo 2009 iki 2012 m.“ nuostatų atitiktis Konstitucijai. Jame socialinių teisių – pensijų mažinimo pasaulinės ekonomikos krizės sąlygomis klausimai išspręsti kiek kitaip negu Lietuvos Konstitucinio Teismo. Latvijos Konstitucinis Teismas, atsižvelgdamas į tam tikras aplinkybes, be išlygų pripažino, kad įstatyme numatytas pensijų mažinimas prieštaravo Konstitucijai, ginčijamos nuostatos negalioja nuo jų priėmimo, ir nustatė, kaip šis nutarimas turi būti vykdomas. Latvijos Konstitucinis Teismas *inter alia* pažymėjo, kad valstybės garantuotas socialinių teisių užtikrinimo dydis gali kisti priklausomai nuo valstybės disponuojamų finansinių lėšų dydžio; vis dėlto, kad ir kokia būtų valstybės ekonominė padėtis, įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijoje nustatytų pagrindinių asmens teisių (III. 24 punktas). Tam tikrais atvejais ekonomikos krizė gali pasiekti tokį lygį, kad prireikia įstatymų leidėjui suteikti veiksmų laisvę imtis koreguojančių priemonių, netgi jei tos priemonės paveiktų Konstitucijoje įtvirtintas pagrindines teises; kai valstybės finansiniai ištekliai yra labai riboti, valstybė turi veiksmų laisvę keisti pensijų gavimo sąlygas, kad užtikrintų teisingą socialinio draudimo sistemą (III.29.2 punktas). Konstitucinis Teismas konstatavo ir tai, kad pensijas sumažinti buvo galima tik tuo atveju, jeigu tuo pačiu metu būtų buvęs nustatytas išskaičiuotų lėšų vėlesnio atlyginimo teisinis reguliavimas, t. y. įstatymų leidėjas, numatydamas tokį laikiną sumažinimą, privalo užtikrinti teisingą lėšų grąžinimą vėliau. Be to, valstybė proporcingai bendrajam visuomenės interesui turėjo nustatyti pensininkų grupes, kurioms šio sumažinimo taikyti negalima arba kurioms turi būti nustatytas kitoks sumažinimas (III.32 punktas). Pagrindinis Konstitucinio Teismo argumentas, kodėl jis įstatymo nuostatas pripažino prieštaraujančiomis Konstitucijai, buvo tas, kad nebuvo diferencijuoto požiūrio į pensijų sumažinimą, nenustatytas nei atlyginimas už pensijų išskaitas, nei atitinkamas pereinamasis laikotarpis, todėl ginčijamos normos neatitiko Konstitucijos 1 straipsnio.

Ukrainos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 26 d. sprendimą galėtume vertinti kaip atvejį, kai ekonomikos krizės sąlygomis konstituciniam teismui tenka peržiūrėti kai kurias anksčiau neabejotinomis laikytas doktrines nuostatas. Konstituciniam Teismui teko aiškinti Ukrainos Konstitucijos (1996 m.) 22 straipsnio nuostatas, kad Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės nėra baigtinės; konstitucinės teisės ir laisvės turi būti garantuojamos ir negali būti panaikinamos; priimant naujus įstatymus arba keičiant galiojančių įstatymų nuostatas negalima siaurinti esamų teisių turinio ir apimties.

Ukrainos Konstitucinis Teismas 2011 m. gruodžio 26 d. priėmė sprendimą dėl kai kurių 2011 m. valstybės biudžeto įstatymo nuostatų atitikties Konstitucijai⁶⁰. Jame

59 Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutarimas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://www.satv.tiesas.gov.lv>>.

60 Reshenije Konstitucionnogo Suda Ukrainy ot 26 dekabrya 2011 g. po dely o sootvetstviji Konstituciji Ukrainy (konstitucionnosti) punkta 4 razdela VII „Zakljuchitelnyje polozenija“ Zakona Ukrainy „O Gosudarstvennom bjudzhetе Ukrainy na 2011 god“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://www.ccu.gov.ua>>.

Konstitucinis Teismas, atsižvelgdamas į valstybės ekonominius sunkumus ir remdamasis EŽTT doktrina (sprendimais byloje *Airey prieš Airiją* (Nr. 6289/73) ir *Kjartan Ásmundsson prieš Islandiją* (Nr. 60669/00)), suformulavo naują doktriną, kad įstatymo nustatyta socialinė teisė nėra absoliučia. Valstybė gali keisti šių teisių įgyvendinimo mechanizmą, jeigu nėra finansinių galimybių jas užtikrinti laikantis tokių lėšų proporcingo paskirstymo principo, nepažeidžiant visos visuomenės interesų pusiausvyros. Tokių priemonių gali būti imamasi dėl būtinybės užtikrinti Ukrainos ekonominę saugumą arba pašalinti realų pavojų jam, o tai atitinka Ukrainos Konstitucijos 17 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą svarbiausią valstybės funkciją. Tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad pensijos dydis ar kitos socialinės išmokos būtų mažesnės nei reikalaujama pagal Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalyje nustatytus kriterijus ir kad nebūtų galima užtikrinti tinkamų asmens gyvenimo sąlygų, atitinkančių jo orumą, – tai prieštarautų Konstitucijos 21 straipsnio nuostatomis. Taigi socialinių išmokų ir pašalpų mokėjimo mechanizmo pakeitimas gali būti vertinamas kaip konstituciškai galimas tik iki tam tikros ribos, kurią peržengus kiltų abejonių dėl pačios socialinės apsaugos teisės esmės.

Prie svarbių konstitucinių teismų sprendimų, padariusių įtaką konstitucinei socialinių teisių doktrinai, priskirtume ir Čekijos Konstitucinio Teismo 2012 m. sausio 31 d. sprendimą PL. US/5/12⁶¹. Šiuo sprendimu Čekijos Konstitucinis Teismas panaikino Vyriausiojo administracinio teismo sprendimą, kuriame buvo taikomos atitinkamos ES socialinių teisių teisės nuostatos, kaip pažeidžiantį Konstitucijoje įtvirtintą piliečių lygybės principą.

Taigi valstybių ekonomikos ir finansų problemos, pasaulinė ekonomikos krizė veikia konstitucinių teismų formuojamą socialinių teisių garantijų doktriną, konstituciniams teismams iškykla sudėtingas uždavinys įvertinti, ar valstybės valdžios institucijų priimami sprendimai yra adekvati ir proporcinga priemonė, atitinkanti iš konstitucijos kylančius imperatyvus.

Išvados

Konstitucinis Teismas Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teises ir laisves laiko sudarančiomis bendrą darnią sistemą. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pilietinės ir socialinės teisės interpretuojamos kaip nedalomos, vienodai svarbios ir Konstitucijos ginamos. Konstitucinio Teismo doktrinoje socialinės teisės interpretuojamos ne tik kaip tam tikri valstybės įsipareigojimai visuomenei, kuriuos *inter alia* lemia valstybės socialinė paskirtis, bet ir kaip asmens individualios teisės, kurioms yra garantuojama teisminė gynyba. Tokiai šių teisių sampratai turėjo įtakos ir tarptautinė teisė, *inter alia* EŽTT jurisprudencija. Jos gali būti įgyvendinamos tam tikru lygiu, jų, kaip ir kitų teisių, ribojimas grindžiamas proporcingumo, teisių pusiausvyros principais ir visuomenės galimybėmis garantuoti jas asmeniui.

61 Žr.: 2012/01/31 – Pl. US/ 5/12: Slovak Pensions [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://www.concourt.cz>>.

Socialinės teisės, būdamos tarptautinės teisės reguliavimo objektu, formuoja europinę šių teisių garantijų doktriną bei daro įtaką šių teisių sampratai ir plėtrai nacionalinėje teisėje.

Socialinių teisių plėtrai įtakos turi tai, kad daugelyje naujų konstitucijų jos įrašytos *expressis verbis*. Socialinės teisės konstitucijose įvairiai įtvirtinamos tiek pagal apimtį, tiek jų plėtros ir galimybės jas riboti požiūriu. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytas gana platus šių teisių katalogas.

Konstituciniams teismams tenka didelė atsakomybė – įvertinti valstybės valdžios institucijų priimtus sprendimus dėl to, ar teisės priemonių, skirtų socialinių teisių garantijoms riboti dėl ekonomikos krizės, nustatymą išties lėmė objektyvūs veiksniai ir ar tokie valstybės institucijų sprendimai ekonomikos krizės sąlygomis yra konstituciją atitinkanti proporcinga ir adekvati priemonė.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra formuojama socialinių teisių (pensijų ir atlyginimų mokėjimo) koregavimo (ribojimo) ekonomikos krizės sąlygomis doktrina. Šios doktrinos formavimo laikotarpi galėtume skirstyti į du etapus: 2002–2006 m., kai Konstitucinis Teismas sprendė dėl teisės aktų, kuriais buvo siauriamos socialinės garantijos, atitikties Konstitucijai, – tai lėmė vadinamosios Rusijos ekonomikos krizės padarinių poveikis Lietuvos valstybės ekonomikos raidai; nuo 2009 m. iki dabar, kai Konstitucinis Teismas formuoja konstitucinę socialinių teisių ribojimo doktriną, kurią lemia pasaulinės ekonomikos krizės padariniai Lietuvos valstybės ekonomikai.

Konstitucinis Teismas 2009–2010 m. savo jurisprudencijoje suformulavo esmines socialinių teisių garantijų mažinimo nuostatas, kurioms įtakos turėjo pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės pasekmės Lietuvos ekonomikai. Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendime apibendrinta ir toliau plėtojama socialinių garantijų, *inter alia* paskirtų ir mokamų pensijų bei atlyginimų, mažinimo ekonomikos ir finansų krizės sąlygomis doktrina, suformuluoti tam tikri bendrieji principai, kurių turi būti paisoma, kai valstybėje kilus ekonomikos krizei įstatymų leidėjas gali priimti sprendimus mažinti socialines garantijas.

Konstitucinio Teismo socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktrinoje nustatytų kriterijų analizė leidžia daryti išvadą, kad jie yra netgi griežtesni už visuotinai žmogaus teisių teisėje pripažįstamus žmogaus teisių ribojimo kriterijus. Konstitucinio Teismo 2009–2012 m. formuojamą socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktriną, kuri yra ankstesnės doktrinos tęsinys, galėtume vertinti kaip savarankišką žmogaus teisių ribojimo doktriną, kurios pagrindu, be abejo, išlieka bendrieji žmogaus teisių teisėje pripažinti žmogaus teisių ribojimo principai.

Nemažai Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucinių teismų susiduria su socialinių garantijų mažinimo problema. Kartais jiems reikia priimti sprendimus dėl tam tikrų reformų arba ekonomikos krizės padarinių; ekonominiai pokyčiai kai kuriuos konstitucinius teismus verčia peržiūrėti tam tikras anksčiau neabejotinomis laikytas doktrines nuostatas, kartais socialinių teisių klausimai tampa konstitucinės ir ES teisės sandūros problema ir pan.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas formuoja plačią ir savitą socialinių teisių ribojimo ekonomikos krizės sąlygomis doktriną, grindžiamą iš Konstitucijos

kylančiais *inter alia* teisinės valstybės, lygiateisiškumo, teisingumo, proporcingumo, teisėtų lūkesčių apsaugos, socialinio solidarumo, konstitucinės valstybės biudžeto sampratos ir kitais konstituciniais imperatyvais. Šiai doktrinai įtaką daro ir tarptautinė teisė, *inter alia* Europos žmogaus teisių konvencijos teisė. Nagrinėdamas su socialinių teisių įgyvendinimu susijusias bylas Konstitucinis Teismas atsižvelgia ir į kitų valstybių konstitucinių teismų praktiką.

Literatūra

- 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey prieš Airiją* (Nr. 6289/73).
- 1996 m. rugsėjo 16 d. sprendimas byloje *Gaygusuz prieš Austriją* (*Cour eur. D. H., arrêt Gaygusuz c. Autriche, du 16 septembre 1996, Recueil 1996–IV*); (Nr. 17371/90).
- 2002 m. birželio 11 d. sprendimas byloje *Willis prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 36042/97).
- 2002 m. birželio 4 d. sprendimas byloje *Wessels-Bergervoet prieš Nyderlandus* (*Cour. Eur. D. H., arrêt Wessels-Bergervoet c. Pays-Bas du 4 juin 2002*); (Nr. 34462/97).
- 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje *Koua prieš Prancūziją* (Nr. 40892/98).
- 2004 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Kjartan Ásmundsson prieš Islandiją* (Nr. 60669/00).
- 2009 m. spalio 22 d. sprendimas byloje *Apostolakis prieš Graikiją* (Nr. 39574/07).
- 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Wieczorek prieš Lenkiją* (Nr. 18176/05).
- 2011 m. spalio 25 d. sprendimas byloje *Valkov ir kt. prieš Bulgariją* (Nr. 2033/04, 19125/04, 19475/04, 19490/04, 19495/04, 19497/04, 24729/04, 171/05, 2041/05).
- 2011 m. vasario 8 d. nutarimas dėl priimtimumo byloje *Poulain prieš Prancūziją* (Nr. 52273/08).
- Alexy, R. *A Theory of Constitutional Rights*. Translated by J. Privers. Oxford University Press, 2002.
- Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2007.
- Birmontienė, T. Šiuolaikinės žmogaus teisių konstitucinės doktrinos tendencijos. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2007, 1(5): 202–240.
- Čekijos Konstitucinio Teismo 2012 m. sausio 31 d. sprendimas PL. US/5/12. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://www.concourt.cz/view/pl-05-12>>.
- Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2010/C 83/02) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:en:HTML>>.
- Jarašiūnas, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga. Jarašiūnas, E., et al. *Žmogaus teisių apsaugos institucijos: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
- Jarašiūnas, E. Keletas Lietuvos Respublikos Konstitucijos vaidmens vertinimo aspektų. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2011, 4(24).
- Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 91-2289.
- Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 49-1424.
- Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1588.
- Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

- Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276; atitaisyimas – 2001, Nr. 86.
- Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 43-1636.
- Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 28-1003.
- Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 113-5057.
- Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 104-4675.
- Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 115-5221.
- Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 68-3094.
- Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6708.
- Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.
- Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 38-1236; atitaisyimas – 2004, Nr. 57.
- Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 146-5311.
- Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 152-5605.
- Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 19-624.
- Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 51-1894.
- Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.
- Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 88-3475; atitaisyimas – 2006, Nr. 137.
- Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.
- Konstitucinio Teismo 2007 m. kovo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 34-1244.
- Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 118-4830.
- Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 110-4511.
- Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 150-6106.
- Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 148-6632.
- Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 106-4434.
- Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 46-2219.
- Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7405.
- Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 26-1200.
- Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas (turi būti oficialiai paskelbtas 2012 m. rugsėjo 21 d.).
- Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90).
- Lapinskas, K. Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2007.
- Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutarimas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://www.satv.tiesa.gov.lv>>.
- Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencijos „Socialinės teisės ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo ir Lietuvos Respublikos Konsti-

- tucinio Teismo jurisprudencijoje“, vykusios 2011 m., medžiaga.
- Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-3/2008 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://www.infolex.lt/tp/87631>>.
- Reshenije Konstitucionnogo Suda Ukrainy ot 26 dekabnja 2011 g. po dely o sootvetstviji Konstituciji Ukrainy (konstitucionnosti) punkta 4 razdela VII „Zakljuchitelnyje polozhenija“ Zakona Ukrainy „O Gosudarstvennom bju-dzžete Ukrainy na 2011 god“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://www.ccu.gov.ua>>.
- Sadurski, W. *Rights before Courts. A study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Published by Springer, 2008.
- Sajo, A. Social rights: A Wide Agenda. *European Constitutional Law Review*. 2005, 1: 38–43.
- Shajo, A. Vozmozhnosti konstitucionnovo kontrolja v sfere socialnykh prav. *Sravnitelnoe konstitucionnoe obozrenije*. 2007, 4(61): 39–51.
- Spruogis, E. Socialinės asmens teisės ir jų konstitucionalizacija Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2004, 59(51).
- Taminskas, A. Galimybė riboti įgytąsias socialines teises interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2011, 2 (22).
- Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union, TSCG [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <www.european-council.europa.eu/media>.
- Uitc, R. Velikije obeschanija pered licom bols-hikh nadezhd: socialno-ekonomicheskije prava v praktike vengerskogo konstitucionnogo pravosudija. *Sravnitelnoe konstitucionnoe obozrenije*. 2008, 1(62): 77–99.
- Ukrainos Konstitucija (1996 m.) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-19]. <<http://confinder.richmond.edu/>>.
- Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90).

THE INFLUENCE OF ECONOMIC CRISIS ON THE CONSTITUTIONAL DOCTRINE OF SOCIAL RIGHTS

Toma Birmontienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article underlines the significance of social rights as important constitutional rights of a human being and emphasises the peculiarities of their nature from the point of view of not only national, but also international law. The article presents an analysis of the constitutional doctrine of the protection of guarantees of social rights, which has been formulated by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania in the course of considering the issues of reduction of social guarantees—pensions and remuneration, which were determined by the economic crisis.*

In the Constitutional Court's jurisprudence the personal right to social security has been construed in the most broad and comprehensive terms. The human rights and freedoms enshrined in the Constitution have been treated as constituting an integrated and harmonious system, and social rights have been interpreted not only as certain obligations of the state to the public, which inter alia are determined by the social purpose of the state, but also as a person's individual rights, for which judicial defence is guaranteed. Such concept of the said rights has

also been influenced by international law, *inter alia* the jurisprudence of the European Court of Human Rights. Social rights, while being an object of regulation of international law, have been forming the European doctrine of guarantees of these rights and have influenced the concept of these rights in national law.

The main attention in the article is devoted to the analysis of the doctrine formulated in the Constitutional Court's jurisprudence in relation to the correction (limitation) of social rights (payment of pensions and remuneration) under the conditions of economic crisis. In the article the period of formation of this doctrine is divided into two stages: the period of 2002–2006, when the Constitutional Court had to decide regarding the compliance of the legal acts whereby social guarantees had been constricted with the Constitution, and which was caused by the consequences of the so-called Russian economic crisis for the economic development of the state of Lithuania; and the period from 2009 to date, during which the Constitutional Court has been forming the constitutional doctrine of limitation of social rights, which was conditioned by the outcomes of the global economic crisis for the economy of the state of Lithuania.

The article raises a question as to whether the constitutional doctrine being formed by the Constitutional Court in relation to the limitation of social rights under the conditions of economic crisis may be assessed as an independent one or whether it still remains to be a separate case of limitation of rights within the general doctrine of limitation of human rights. On the basis of the analysis of the Constitutional Court's jurisprudence, a conclusion is drawn that the criteria established in the Constitutional Court's doctrine of limitation of social rights under the conditions of economic crisis are even stricter than the universally recognised criteria for the limitation of human rights in the law of human rights, therefore, it is possible to assess the doctrine of limitation of social rights under the conditions of economic crisis, as formulated by the Constitutional Court during 2009–2012, which is the continuation of the previous doctrine, as an independent doctrine, the basis of which, undoubtedly, remains to be formed by the general principles of limitation of human rights recognised in the law of human rights.

The article is not only confined to the analysis of the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, it also provides examples of construction of the doctrine of social rights (*inter alia* those influenced by the economic crisis) by certain other constitutional courts.

Keywords: Constitution, constitutional doctrine of social rights, economic crisis, limitation of human rights, jurisprudence of the European Court of Human Rights on the issue of social rights.

Toma Birmontienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė teisė, žmogaus teisės, sveikatos teisė.

Toma Birmontienė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Constitutional Law, Professor. Research interests: constitutional law, human rights law, health law.